

A mi Ravasz Lászlónk

A külön út és a közös út sorskérdései

Ravasz László a miénk, magyar reformátusoké, nem külön az erdélyieké és a magyarországiaké, hanem közös kincsünk, ahogyan *egy* magyar református egyház és *egy* magyar nemzet van. Az erdélyi indulás és a magyarországi kiteljesedés két életszakaszt jelenthet, 39 plusz 54 évet, s a 93 év átöleli a 20. századot, azt, amelyben nemzetünkkel együtt, Ravasz László is három örvény sodrásába került, s mindháromat túlélte: a két világháborút és a magyar nép 1956-os forradalmát. Ezekben a történelem szemétként dobta a felszínre Kun Bélát, Rákosi Mátyást, Kádár Jánost, az ellentmondások kavargásába került Károlyi Mihály és tiszta tükrű, példaadó életet hagyott hátra az utódoknak Horthy Miklós, Teleky Pál, Nagy Imre, s persze, az örvény mindhárom szintjén találunk szép számmal egyházi tisztségviselőket is. Az utóbbi, név szerint felsoroltaktól Ravasz nem csupán abban különbözik, hogy nem volt politikus, hanem abban is, hogy élete lelkileg törésmentes volt, annak ellenére, hogy Trianon után hazát kellett cserélnie, s annak ellenére, hogy püspöki tisztségétől megfosztották, majd budapesti lelkipásztorságából is száműzték.

Úgy gondolom, hogy magyarországi és erdélyi nézőpontunk akkor találkozik és akkor egy, ha mi erdélyiek hálásak vagyunk az Úristennek, hogy Ravasz László mint egyházvezető és mint igehirdető Magyarországon eljutott a szolgálat csúcsára, és önök, magyarországiak hálásak az Erdélyből hozott lelki ajándékokért. Ilyen értelemben is, ő a mi Ravasz Lászlónk.

I. Erdélyi kezdetek, magyarországi kiteljesedés

Egy előző előadásomban¹ az erdélyi életút kisebb szakaszairól úgy emlékeztem, mint amelyekben Isten feltarisznyázta őt lelki-szellemi eleséggel; kezdetek voltak, amelyek meghatározták egész további, 1921 utáni életét és szolgálatát. Itt most ezeket csak jelzem. A családból, iskolából hozott általános műveltsége (1882–1900), a filozófiával való érintkezése (1900–1907), kolozsvári professzorsága (1907–1921), főjegyzői (püspökhelyettesi) tapasztalata (1918–1921) a későbbi Ravasz László-i életműben nyomon követhető. Megmaradt széles látókörű, filozófiai műveltségű, pedagógiai érzékkel megáldott és egyházkormányzói tapasztalatot nyert személyiségnek. És még nem is beszéltem azokról a karizmákról, amelyeket Erdélyben, majd Magyarországon, szolgálata rendjén az Úristentől kapott. Ravasz László életművéből több olyan jellegzetességet lehetne kiemelni, amelyek tanári és püspöki szolgálatát meghatározták. Ezekből kettőt

¹ *Ravasz László erdélyi gyökerei és életműve*. Balatonszárszó, 2007. augusztus 25.

vázolok röviden: a lelki alkatából következő engedékenységet, az ennek megfelelő hídépítést és a missziós lelkületet, amellyel főjegyzői és püspöki szolgálatát végezte.²

a. Ravasz László személyének jellemrajzához tartozik egy olyan, természetéből következő vonás, amelyet Kiss Réka „konfliktuskerülő, kompromisszumkereső” alkatnak nevez.³ Én ehhez hasonlóan *engedékenységet* mondok, s ezt *hídépítő* szolgálatában látom. Már teológiai hallgató korában az „íz-ig-vérig transzylvánus”⁴ Nagy Károly és Molnár Albert vonalához áll közel, teológiailag pedig az általuk képviselt konzervatív kálvinizmushoz. A másik oldalon a Magyarországról jött, a kegyességi irányhoz tartozó Kenessey Béla és Kecskeméthy István álltak, akiket akkor, és az után is, nagy tisztelettel említ. Elég ehhez elolvasni három, Kenesseyről szóló méltatását.⁵ Bár szeretett a „maga útján járni”, ez nem jelentett elkülönülést egyik irányzattól sem, sőt, a kettő között hídépítő volt, ugyanakkor mindkettő pozitívumait magába itatta. Kompromisszumkészsége egyháza szolgálatában volt építő, amikor főjegyzői tisztséget töltött be, ugyanis Nagy Károly püspök lobbanékony természetét elviselte, ő, aki ebben a minőségében is megfontolt, higgadt volt. Ehhez tartozott még egy jellemvonás: Ravasz képes volt mindenkit megérteni, zsidót, nem zsidót, magyart, románt, minden társadalmi és felekezeti másságot.⁶ Ilyen, engedményekre kész, hídszerepet vállaló, a másik embert elfogadó lelkülettel kerül a Dunamelléki Egyházkerület püspöki székébe.

b. Itt csupán vázlatosan mutatom fel, hogy Ravasz László kiterjedt és intenzív *missziói* szolgálatának milyen erdélyi előzményei voltak. Tanszéki elődje, Molnár Albert az egyház öntudatosodásának érdekében egy olyan mozgalmat indított meg, amelyet Ravasz a kultúrprotestantizmus belmissziójának nevez.⁷ Ezt a munkát Molnár Albert halála után senki sem folytatta, s amit később Ravasz László végzett, az minőségileg más volt. Ezt a minőséget az evangelizációs töltet adta. Vallotta, hogy „a romániai református egyháznak nem lehet más feladata, mint a mindenkorai térben és időben az evangéliumot hirdetni, egyéneket és közösségeket pásztoralni...”⁸ Az az evangelizáció, amit ő végzett, mentes volt minden pietisztikusan értelmezett kampánytól, szervezett igehirdetői program volt, prédikációs körút. Erre főleg akkor került sor, amikor 1918-ban egyházkerületi főjegyzőnek választották, s a püspök mellett az ő szolgálati területe a misszió volt. Ebben az időben készítette el Imre Lajossal és Makkai Sándorral az egyházkerület missziói programját. A missziót három irányba szervezte meg és végezte: a gyülekezetek, az intézmények, egyesületek és az iskolák felé.

² Ezeknek részletes kifejtését lásd Kiss Réka: *Ravasz László püspöki működése* c. tanulmányában. In: *Reformátusok Budapest* I. Szerk.: Kósa László. Argumentum 2006. 537–577. (A továbbiakban: Reformátusok)

³ Reformátusok 545.

⁴ Ravasz 74.

⁵ A megerősített szív (búcsúszavak Kenessey halálakor a családi háznál). *Református Szemle* 1918. 37–38, valamint: Kenessey Béla, *Református Szemle* 1918. 25–28. és *Sötétségben világoskodó lámpás*. Különnyomat 1918.

⁶ Ravasz 121.

⁷ Uo. 85.

⁸ Uo. 137.

Még mint teológiai tanár, válogatás nélkül prédikál nagy és kis *gyülekezetekben*, később mint főjegyző, Nagy Károly püspökkel együtt végezték a kanonika vizitációt s mindenütt igét hirdettek. Külső szükségből és belső evangéliumi indításból missziós szolgálatot végzett *intézményekben, egyesületekben, szövetségekben*. A fiatakorúak intézetének, a hadikórháznak a lelkipásztora volt, a katonáknak hiterősítő nyomtatványokat küldött; munkatársaival megvetette a diakonisszaképzés alapjait, megerősítette az Erdélyi Kálvin Szövetséget; minden erdélyi ifjúsági mozgalmat beszervezett az IKE-be. Az egyháztól eltávolodott *iskolákat* evangéliumi tartalommal akarta feltölteni, s úgy tekintette ezeket, mint az egyházi élet stratégiai pontjait. Ilyen indítással látogatta sorra a püspökkel együtt Erdély református kollégiumait. Az a hév, amellyel Erdélyben missziós szolgálatot végzett, s amely később dunamelléki püspöksége idején tetőzött, magyarázható több külső adottságból, mint például John Mottnak, a nagyhatású evangelizátornak 1909-ben Kolozsváron tett látogatásából⁹ s több külső kényszerből, mint amilyen az első világháború volt. Azonban mindezek csupán külső kihívások, válasz nélküli ingerek lettek volna, ha nem kapott volna Istentől erre a szolgálatra kegyelmi adományt. A missziói szolgálat fedezete a karizma volt.

Hogy mi a súlya és értéke Ravasz László erdélyi szolgálatának, arról ő maga nyilatkozik: „Az erdélyi reformátusság csodálatos élete később bontakozott ki, főképpen Makkai Sándor püspöksége alatt. De a mag elvetésénél, a csírák megfogamzásánál, a gondolatok megszületésénél és inspirálásánál ott voltam.”¹⁰

II. Ravasz László közéleti gondolkozásának üzenete

Ravasz László a 20. századi magyar református egyház legnagyobb hatású igehirdetője volt. Prédikációs kötetei közfoglalmúak voltak s a könyvtárak polcain előkelő és hosszú sort foglalnak el. A következőkben nem ezekre hivatkozom, hanem előadásai-ból, elmélkedéseiből, tanulmányaiból húzok alá egypár, a *magyar református közéletre* vonatkozó gondolatot, s ezeknek a forró pontoknak keresem a 21. századra szóló üzenetét.

Mielőtt rátérnék a részletezésre, engedjék meg, hogy röviden egy történelemszemléleti kérdésben osszam meg önökkel gondolataimat. A múltnak, szellemi elődeink írásainak olvasata kétféleképpen történhet. Korunk kérdések elé állít, ezekre válaszolunk, s múltunkból kikeressük azokat a személyeket, precedenseseteket, akik, amelyek igazolnak minket. Ennek a veszélye – többek között – abban van, hogy csupán a kongenialitás igazolása érdekében történik. Úgy vélem, hogy helyesebb beállni a múltba, megélni a személyeket, eseményeket, ezek alapján fogalmazni meg ideológiánkat, életeszményeinket, s így nyerni belőlük indítást gondolkozásunkra, cselekvésünkre. Nem a mából kell nézni vissza a múltra, hanem a múltból előre a mába. Megpróbálom Ravasz László közéleti gondolkozásából kiindulva, levonni a tanulságokat.

⁹ Beszámol erről a *Református Szemle* 1909. 248–252. oldalain. Lásd Ravasz László: *Az emberélet útjának felén*. 85–89.

¹⁰ Ravasz 137.

1. Ravasz László *nemzetben* gondolkozott. Először ennek próbáljuk megérteni mára szóló üzenetét. Történelmünkben a nemzettudat három ébredési pontjáról beszélhetünk. A magyarság a 18. század végén kezdi meghatározni önmagát nemzetként, s ez természetes az Osztrák–Magyar Monarchia nivelláló, németesítő tendenciájának ellensúlyozására. Ekkor (1807-ben) szólítja fel a magyarokat Berzsenyi Dániel: Ébreszd fel alvó *nemzeti* lelkedet. S nemsokára (1848) megszületik a kiáltvány: Mit kíván a magyar *nemzet*. Majd Trianon után, amikor az állam és a nemzet határai nem esnek egybe, szintén szükség volt a fogalom meghatározására és természetesen a nemzettudat felkeltésére. Ravasz ebben a korban több előadásában is nyilatkozik a kérdésről. A „nagy kihagyás” majdnem fél évszázada alatt a tudományos irodalomban és a szépirodalomban szinte bántóan egyetlen szó sem esik a nemzetről, ezt, ha indokolt volt, ha nem, a nép fogalma helyettesítette. 1990-nel kezdődően, más kelet-közép-európai politikai helyzetben, tanúi vagyunk egy harmadik tudatosulásnak. Azzal viszont szembe kell néznünk, hogy aki ma erről beszél, aki például különbséget tesz nemzet és nép között, aki a nemzet határait kiszélesíti, azt legjobb esetben azzal vádolják, hogy a 18. századi romantika azóta elhalálozott szülöttjét akarja újjáéleszteni, s ez ma anakronizmus, vagy éppenséggel ellenkezik egy más alapokra épülő Európa gondolatával. Azonban minden kritikusnak számolnia kell azzal, hogy azok, akik közös történelmet tudnak maguk mögött, akik egynyelvűek, egyműveltségűek, azokat egy megújult erő tartja össze, s ez a nemzettudat.

Ravasz főleg 1938-ban és 1939-ben, tehát az első és második bécsi döntés előtt közvetlenül többször is értekezik arról, hogy mit jelent számunkra, hogy a magyar nemzethez tartozunk. Amit mond, az lehetne akár lexikális meghatározás is, de értékük nem ebben van, hanem tudatosító, vagy éppenséggel mozgósító erejükben. Három idézetet választottam ki ennek szemléltetésére. 1938-ban így fogalmaz: „A nemzet szellemi test, ... minőség, szellemi létezés, amelynek megvan a maga küldetése, amely tud magáról és önmaga minőségét a legmagasabb értéknek tartja s ennek fenntartása érdekében, lénye korlátain belül, minden jelenséget léte érdekében szervez és nevel. [...] A nemzet cél, az állam az eszköz. Nincs más értelme az államnak, mint az, hogy a nemzetet szolgálja.”¹¹ A *háromgerendű magyarság* c. előadásában¹² így fogalmaz: „Azt, hogy a magyarság egy lelki test, művelődési egység, elszakíthatatlan közösség, a háború utáni világalakulás tette köztapasztalattá. Azóta láttuk meg, hogy a magyarság három létformában él. Csonka törzs, gyökeréig visszavágyva, mint kisebbség, erős nemzeti érzésű utódállamok keretei között és a harmadik világban szétszórt magyarság. [...] Ez a három rétegű magyarság csak együtt egész. Mindegyik felelős a másikért, mindegyik mérhetetlenül sokat tehet a másikért.” Az említett lelki, szellemi minőséget, tartalmat Ravasz a következőkben látja: „A nemzethez tartozik mindenki, aki átveszi, hordozza és továbbadja ennek a lelki egységnek a hagyományait, éli mindazokat az életnyilvánu-

¹¹ Ravasz László: *Gondolat és élet*. Elhangzott a MPIT zárókonferenciáján. In: *Isten rostájában* III. k., 481–488.

¹² Ravasz László: Válasz a magyar református világgyűlésen elhangzott üdvözlő beszédekre. In: *Isten rostájában* III. k., 234–239.

lásokat, amelyekben ez a lelki test megjelenik, azaz külső és belső műveltségének életformáit. [...] Végül öntudatosan vállalja ennek a lelki egységnek bekövetkezhető sorsfordulatait jóban és rosszban, életre és halálra. Mindezt örömmel teszi és büszke rá, hogy teheti.”¹³

Nemzeti létünk tudatosulása a két világháború közé tehető. Engedtessek meg, hogy két erdélyi református gondolkozót állítsak most Ravasz László mellé, akik a nemzetről vele teljes kongenialitással nyilatkoztak. Makkai Sándor az előbbi Ravasz-idézettel összhangban, így ír: „Az a legéleterősebb keresztyénség, amely maga egész tisztaságában nemzeti eszménnyé tud lenni és az a legerőteljesebb nemzet, amely minden életrevaló tulajdonságával tiszta keresztyénné tud lenni.”¹⁴ Tavaszy Sándor fogalmilag tisztázza a nép és nemzet közötti különbséget: „A nemzet nem politikai, hanem szűkebb értelemben vett etikai fogalom. [...] A nemzet nem adottság, hanem feladottság. A nép adottság, mely előtt ott áll a nemzetkép, mint megvalósítandó eszmény.”¹⁵

Ha erdélyi szemmel-szívvel olvasom Ravasz Lászlót – és erre az ő *egész* életműve, erdélyi és anyaországi gondolkozása felhatalmaz –, akkor magamra nézve vallom, hogy a nemzethez, az *anyaország*hoz erősebb érzelmi szálak kötnek, mint a pátriához. És ezt mindenkinek meg kell értenie, mert nem jelent semmilyen megvetést vagy gyűlöletet senki irányában.

2. A nemzet, magyarság kérdéséhez Ravasz László egy másik, ezt érintő témát kapcsol, a *református keresztyén/magyar* kérdést, bár ezt nem fejti ki olyan részletesen, mint az előzőt. A „reformátusként vagyok magyar”, vagy „magyarként református” alternatíva főleg nálunk, Erdélyben jelentkezik heveny módon. (Az már más lapra tartozik, hogy ezt félénken elhallgatjuk, de talán a magyarországi reformátusoktól sem áll távol.) Azzal szemben, hogy a két fogalom – református és magyar – kiszorítja egymást, sőt, azzal szemben is, hogy ezt prioritáskérdésként vetnők fel, Ravasz a következőket mondja: „(Ezért) ha a magyar embernek bárhol olyan kálvinizmust tanítanak, amely azt mondja: ne légy magyar – feleljen rá az Igével: távozz tőlem Sátán! És ha magyar testvéreinknek valahol valaki azt merné parancsolni: ne légy református, feleljen rá az Igével: Istennek kell inkább engedni, mint az embereknek.”¹⁶ Szerinte magyarságunk minőségét éppen keresztyénségünk, Krisztus-féleségünk adja meg. „Két egyforma jó magyar közül mindig a krisztusibb magyar a külön, tehát magyarább is. Ebből következik az is, hogy a nacionalizmus sohasem lehet krisztustalan sem hitben, sem erkölcsben.”¹⁷

E két idézethez kapcsolva szeretném folytatni a gondolatot, s a hallgatókra bízom az itt következők ízeletét és értékelését. Magyarságom abban segít, hogy jobb refor-

¹³ Ravasz László: Asszimiláció és disszimiláció. In: *Isten rostájában* III. k., 356–357.

¹⁴ Makkai Sándor: *Öntudatos kálvinizmus*. Soli Deo Gloria, Budapest, 1925. 64.

¹⁵ Tavaszy Sándor: A református szellemű nemzetvédelem. *Kiáltó Szó* 1941. 99.

¹⁶ Ravasz László: A háromgerezdű magyarság. In: *Isten rostájában* III. k., 239.

¹⁷ Ravasz László: Hogyan szól bele a keresztyénség az új magyar nacionalizmus kialakításába? In: *Isten rostájában* III. k., 347.

mátus keresztyén legyenek – ha ezt a célmondatot elsődlegesnek tekintem, akkor vallhatom azt is, hogy református keresztyénként jobb magyar tudok lenni.¹⁸

3. Hogy a közegházi gondok 60–70 év távlatában korszerűsödnek, arra a legjobb példa az egyház politikálásának a kérdése. Ravasz ebben a témakörben is nyilatkozik. Először lássuk, hogy általában mit mond a pártos politikáról, mert ennek is korszerű üzenete van: „A nemzet minden egyes csoportja, osztálya, érdekeltsége azzal akarja az országot megmenteni, hogy a saját világnézetét, eszmekörét, politikai meggyőződését rá akarja mindenkire kényszeríteni.”¹⁹ Nem hiszem, hogy tévednénk, ha ezt az 1925-ben elhangzott mondatot ma úgy értékelnők, hogy a Keletről jött bolsevizmus és a még hozzánk el nem érkezett nyugati nemzetiszocializmus elleni vészjelzésnek vennők. De ha ez csupán téves ráérzés, akkor is félős, hogy egy osztály, csoport, párt érdekének a nemzetre történő rákényszerítése nemcsak hogy nem menti meg népünket, hanem azt eredményezheti, amitől Ravasz később óv. Attól ugyanis, hogy a magyarság „külön érdekeire eszméljen rá és ezeknek a szolgálatában akciókat kezdjen”.²⁰

Ezen túl, minket most a református egyháznak és a lelkipásztornak politikai érintettsége érdekel. Két, 1939-ben elhangzott előadásában van szó erről. „Az az egyház, amely szószékét, presbitériumát, egyházi gyűléseit, az oldás és kötés lelki hatalmát párt-politikai célokra használja fel, dugárut csempész, hamis lobogó alatt hajózik, nem szabályszerűen küzd, s méltó arra, hogy hajóját megtorpedózzák. Ezt nem is fogja elkerülni.”²¹ Még inkább mainak halljuk a 60–70 év távolságából megfogalmazott üzenetet, amely az egyház szolgálói felé szól: „Az a lelkipásztor, aki jobb-, vagy baloldali politikát akar csinálni, mindig máshoz igazodik, mindig azt kérdezi, hogyan viszonylik ő mások meggyőződéséhez és irányításához. Ez a szakadatlan alkalmazkodás azoknak való, akik a napi politika pillanatnyi előnyét akarják a maguk számára biztosítani. [...] Ebből az következik, hogy a református lelkipásztor életre-halálra nem csatlakozhat egyik vagy másik napi politikai párthoz.”²² De a megalkuvó, apolitikus magatartás ellenében hozza: „Mindez azonban távolról sem jelenti azt, hogy ne tudjunk körvonalazni egy olyan nemzetpolitikai programot, amelyet minden magyar református lelkipásztor magáénak ismerhet.”²³ A magam részéről ezzel teljesen egyetértek, s a többször is felmerülő kétségek és ellenvélemények sodrásától magamat függetlenítve, így fogalmazok: Az egyházba nem szabad beengedni, a szószékekre felengedni semmilyen politikát, a pártpolitikát különösen nem. De mert az egyház tagjai politikailag érintettek, nem sza-

¹⁸ Részletesen lásd Kolozsváron, 2006. november 10-én tartott előadásomat, *Keresztyén és nemzeti önazonosságunk* címmel. In: Kozma Zsolt: *Másképpen van megírva*. Kolozsvár, 2007. 181–189.

¹⁹ Ravasz László: Az erdélyi szellem. *Ellenzék* 1925. március 3-i sz. és *Református Szemle* 1925. 161–163.

²⁰ Ravasz László: Evangélium és politika. Elnöki megnyitó az ORLE 1939. évi közgyűlésén. In: *Isten rostájában* III. k., 54.

²¹ Ravasz László: Hogyan szól bele a keresztyénség az új magyar nacionalizmus kialakulásába? In: *Isten rostájában* III. k., 350.

²² Ravasz László: Evangélium és politika. Elnöki megnyitó az ORLE 1939. évi közgyűlésén. In: *Isten rostájában* III. k., 57. és 58.

²³ Uo.

bad fejük fölött elbeszélni, meg kell őket szólítani – ez azonban csak az evangéliummal történhet.

4. Egy másik forró pont – talán minket, erdélyieket ez éget leginkább –, amelyre rátesszük ujjunkat, *Magyarország és Erdély* kapcsolata. A kérdés három vonatkozását érintem.

a. Először Ravasz Lászlónak 1921-ben történt áttelepedéséről fogok beszélni. A Kálvin téri lelkészség, majd a Dunamelléki Egyházkerület püspöki széke elfoglalásának körülményei ismereteseek, beleértve kisfia betegségét, mint komoly indokot. Ezelőtt 9 évvel értékeltém is, mégpedig összehasonlítva Makkai Sándorral, aki 1936-ban hagyta el szülőföldjét.²⁴ Makkai esetében a közvélemény inkább elítélő volt, s 60 év múlva a „lehet/nem lehet”-nek szenvedélyes utóhullámai is voltak. Ravasz döntését Erdély elfogadta, természetesnek tartotta, s most ennek miértjére két választ próbálok adni.

Ez jórészt a magyarországi, az erdélyi, az egész Kárpát-medencei magyar reformátusságnak a szemléletéből, a *püspöksúcsú piramis*ből érthető. Hangsúlyozom, hogy most nem Ravaszról beszélek, hanem a közfelfogásról. Azonban ennek a szemléletnek van egy próbája: azokban az években eljött volna Magyarországról egy teológiai tanár Erdélybe püspöknek? Ravasz Lászlót a magyarországi református egyház azonnal elfogadta, s rövid idő alatt felismerte benne a vezéregyéniséget, s ő is belátta, hogy karizmát ott a legmegfelelőbb körülmények között tudja érvényesíteni. Így aztán amikor 1926-ban meghal Nagy Károly püspök, Ugron István egyházkerületi főgondnok visszahívja Ravaszt az erdélyi püspöki székbe, de ő ezt nem fogadja el. Erdélyben Makkai lesz a püspök. Ennek a ténynek van egy olyan hozadéka, amelyet most már tiszta szemmel tudunk értékelni: két egyházkerületben, a Dunamelléken és Erdélyben, egy időben olyan püspökök szolgáltak, akik a közéletben széles körű elismertségnek örvendtek, s akik kegyelmi ajándékaikat egyházuk építésére tudták érvényesíteni. Elég, ha csupán mindkettőjük missziós lelkületére és missziói szolgálatára gondolunk.

Továbbá: a Ravasz–Makkai összehasonlításnál nem szabad elhanyagolnunk a *történelmi hátteret*. 1921-ben – bár a légüres tér érzése, az aléltóság mint pszichózis úrrá lett az erdélyi közgondolkodáson – az élet még nem tűnt annyira kilátástalannak, mint 1936-ban; az elején még olyan lehetőségek voltak nyitva, amelyek később bezárultak, s emberileg szólva, a zsákutcákból nem látszottak a menekülés lehetőségei. A traumát másképpen élte meg Erdély közvetlenül 1920 után, és másképpen 1936-ban. Makkai menekül a „nem lehet”-ből – függetlenül attól, hogy ez valós kényszerhelyzet volt, vagy csupán szubjektív életérzés. Ravasz nem menekül, nincs mi elől menekülnie.

b. A Magyarország/Erdély témában röviden arról fogok beszélni, hogy az áttelepedett Ravasz László hogyan vélekedett az erdélyi magyarságról.

A Trianon utáni sokk nem tartott sokáig, s a 30-as években már egy magát összeszedett erdélyi magyar társadalomról beszélhetünk. Ebben az eszmélkedésben az egyházak, kiemelten a református egyház, jókora feladatot teljesített. Megszervezte önmagát: a politikai életben megalakult a Magyar Népközösség (1939), az irodalom terén a magyar írók társasága, az *Erdélyi Helikon* (1926), létrejött az *Erdélyi Szépműves Céh* könyv-

²⁴ Kozma Zsolt: Ravasz László erdélyi indulása. *Confessio* 1998. 2. sz. 11–15.

kiadó vállalata (1924), a református egyházi-teológiai életben beindult az egyesületi munka, újabb és újabb periodikák jelentek meg, hogy csak a legjelentősebb mozgásokat említsük. El kell tekintenünk most a közéleti és egyházi személyek elég hosszú listájától, azoktól, akik nem engedték halódni az erdélyi magyarságot. Anélkül, hogy hősesítenők ezt a kort, meg kell állapítanunk, hogy a mindenkori kisebbség lelki energiája mozgásba hozta a társadalmat. Annak ellenére történt ez, hogy a szellemi potenciaveszteség elég nagy volt, mert sokan hagyták el Erdélyt. A teológiai élet veszteséglistájára került Pokoly József, id. Varga Zsigmond, ifj. Bartók György, Révész Imre, Ravasz László, Mátyás Ernő, Makkai Sándor. Szépirodalmunk szegényebb lett Áprily Lajossal, Szabó Dezsővel, Tamási Áronnal.

A két világháború közötti erdélyi élet minőségére nézve a magyar szellemi élet két gondolkodóját szólaltatom meg, Németh Lászlót és Ravasz Lászlót. Az 1930-as évek közepén Német László három hetet töltött Erdélyben és Óromániában s megírta *Magyarok Romániában* c. útirajzát. Erdély „gyors történelmi kiegészéről”, a „tehetetlenség kollégiumáról”, „morbus minoritatis”-ről, agonizálásról beszél; a szervező pedig komikus hős, mert erőihez képest aránytalanul nagy feladatra vállalkozik. Kifejezés-gyűjteményében különösen a református egyházat szurkálja gombostűkre, s természetesen erről az oldalról jön a válasz is. Először Tavasz Sándor, később László Dezső veti vissza a vádakat, de az „erdélyi fájdalom férfja”, az evangélikus Reményik Sándor is megszólal.²⁵ Ezekben az írásokban a felháborodott visszautasítás mellett szóba kerülnek bűneink, betegségeink is.

A két világháború közötti erdélyi élet lelki-szellemi portréjának vonásai Ravasz László több előadásában állnak előtűnk. Jellemzése igen megtisztelő számunkra, s jó lenne azt mondani, hogy ez a 20–21. század fordulójára is érvényes. Már 1925-ben azt írja, hogy az „erdélyi közszellemben a szabadság, egység, családiasság és egyetemesség vonásait fedezzük fel”, s ez nincs meg Magyarországon.²⁶ Ugyanebben az évben az erdélyiek nemzettudatáról nyilatkozik: „Erdélyben a nemzeti érzés élesebb, fájóbb és öntudatosabb. Hiszen az is tudja, hogy van lába, aki Debrecenből Beregszászig gyalogol, de jobban tudja, hogy van lába, akinek tövis ment a talpába, még ha csak Kolozsvárról Fenesig gyalogol is. Így voltunk mi erdélyiek a nemzeti érzéssel.”²⁷ Észak-Erdély hazacsatolása után, a felsőházban mondott beszédében a 22 év mérlegeként mondja: „Én azt hiszem, hogy az erdélyi magyarság, amely visszajött most hozzánk, sokkal különb, mint amilyen akkor volt, amikor elszakadt tőlünk.”²⁸

A „szűkmarkú” (Ravasz kifejezése) második bécsi döntés után három évvel fájjalja, hogy a hazajött Felvidék és Erdély református egyháza lelkileg nem egységes, noha az egymásrataltság létkérdés. Sem az anyaországnak, sem a visszacsatolt részeknek

²⁵ Tavasz Sándor: „Magyarok Romániában”. *Kiáltó Szó* 1936. 17–18.; László Dezső: Bűneink, betegségeink, *Kiáltó Szó* 1937. 81–83.

²⁶ Ravasz László: Az erdélyi szellem. *Ellenzék* 1925. márc. 3-i sz. és *Református Szemle* 1925. 161–163.

²⁷ Ravasz László: Az erdélyi lélek. *Református Szemle* 1925. 817–822, 835–838. és *Protestáns Szemle* 1925. júniusi sz.

²⁸ Ravasz László: Isten hozott. In: *Isten rostájában* III. k., 384.

nem érdeke, hogy egyházpolitikai szempontból külön érdekeltségekre oszljék.²⁹ Kérdezzük mai magunktól: 1990 után megvalósult a lelki egység? Vajon mit mondana Ravasz a Magyar Református Egyházak Tanácskozó Zsinatára?

Magyarország és Erdély kapcsolatáról Ravasz egy olyan gondolatsort indít el, amely ma fölöttébb korszerű. Ez az áttelepülés és a fogadtatás kérdése. Őt magát gondoskodó szeretettel fogadták mind a Kálvin téren, mind a Dunamelléken. S ez nem csupán azért történt, mert őt hívták, hanem, mert már Magyarországon is elismertségnek örvendett, s talán azért is, mert benne a hontalan erdélyit látták. Trianon után közvetlenül megbecsültek minden, kényszerből otthont kereső erdélyit. A magyar állam később is így fogadta az áttelepülőket, a közvélemény azonban nem volt mindig ilyen szíves. Ravasz végig megmaradt a magyar közélet és egyházi élet központjában, mások azonban a társadalom peremére kerültek. *Az erdélyi szellem* c. írásában azt mondja, hogy akik az összeomlás után közvetlenül jöttek Erdélyből Magyarországra, azokat különös gyöngédséggel fogadták. A később jövőket azonban már a halálosan kemény életharc kegyetlen hétköznapjai fogadták. „Így állott elő egy olyan tünet, amelyet talán ékes szóval az erdélyi ember lelki proletarizálódásának nevezhetnénk.”³⁰ 1989 után azok az erdélyiek, akik indokoltan, vagy alacsonyabb rendű érdekektől vezetve kerestek hazát Magyarországon, egy „másodrendű állampolgárság” státusából egy más értelemben vett „másodrendű állampolgári” helyzetbe kerültek. Hogy ez csupán szubjektív érzés vagy valós helyzet, azt esetenként lehet eldönteni. Gondolatsort említettem, amelynek végpontja mégis csak a szülőföldszeretet és különösen a nemzettudat.

A lelki, szellemi ajándékok közül, amelyeket az Úristen Ravasz Lászlón keresztül adott nekünk mindnyájunknak, egyik legértékesebb az a „szenvedélyes bizonyosság”, hogy Erdély és Magyarország egy föld, egy ország, egy haza.³¹ Ha mi erdélyiek és önök, magyarországiak ezt így érezzük, ha ez az örökség közös birtok, akkor telt szívvel mondhatjuk: ő a mi Ravasz Lászlónk.

Elhangzott Budapesten, a Ravasz László emlékkonferencián, 2007. szeptember 29-én.

²⁹ Ravasz László: A magyar református egyház lelki egysége. *Kiáltó Szó* 1943. 1–2.

³⁰ Ravasz László: Az erdélyi szellem. *Református Szemle* 1925. 161–163.

³¹ Ravasz 151.

Ravasz László közleményei az Erdélyben megjelent református folyóiratokban¹

Református Szemle (1908–)

- A Síralmak völgye. 1908. 2–3.
Jézus megkísértései. 1908. 33–35, 49–50, 65–66.
Jézus küldetése. 1908. 81–82.
„Íme, felmegyünk Jeruzsálembe.” 1908. 145–147.
Irodalom. 1908. 58, 71–73, 123–124, 138–140, 151–154.
Egyedül. 1908. 193–195.
Mária Magdolna. 1908. 229–231.
Naumann Frigyes. Próféta-sírok (Fordítás). 1908. 245–246.
A mi menedékhelyünk. 1908. 293–295.
Az öröm. 1908. 313–315.
„Vegyetek Szent Lelket!” 1908. 345–346.
Atya, Fiú, Szent Lélek. 1908. 361–363.
Az emlékezet. 1908. 385–387.
Pál. 1908. 425–426.
Hágár. 1908. 605–608.
„Íme, én mindeneket megújítok.” 1908. 731–733.
A kolozsvári „Bethlen Gábor Kör” fél éve. 1909. 119–121.
Irodalom. 1909. 189–192.
Kálvin. 1909. 385–387, 401–404, 425–428.
A megdicsőülés. 1909. 770–774.
Zákeus. 1910. 69–71.
A kánai menyegző jele. 1910. 85–86, 133–135.
Basserman Péter: A nyugalom (Fordítás). 1910. 149–150.
Az utolsó vacsora. 1910. 197–200.
Ifjúsági egyesületek. 1910. 261–264.
A párisi alap. 1910. 310–313.
Elnöki jelentés. 1910. 519–523, 539–541.
A drágagyöngy. 1910. 565–568.
Középiskolai vallásitanításunk tantervreformja érdekében. 1910. 685–691.
Mít tegyünk? 1910. 783–784, 797–803, 813–817, 832–834, 846–849.
Peabody: Az új név (Fordítás). 1911. 33–34.
Átkozott, valaki fán függ... 1911. 225–227.
Az emberarc. 1911. 289–291.
Munka és csend. 1911. 308–310.
A kolozsvári „Bethlen Gábor Kör” egy éve. 1911. 427–429.
Tanévmegnyitó imádság a theológián. 1911. 593–594.

¹ A Protestáns Szemle Budapesten jelent meg, de feldolgoztam az 1914–1919-es évfolyamokat, amelyek számaikat Ravasz László szerkesztette.

Rittelmeyer: Ó-év estéjén (Fordítás). 1911. 855–857.
Nagybarcsai Barcsay Domokos ravatalánál. 1913. 57–58.
Miért van fájdalom a világon? 1913. 172–174, 183–185, 200–203.
Böhm Károly sírjánál. 1913. 696–697.
Irodalom. 1914. 256–257, 551–553.
A háború theodiceája. 1914. 561–565.
Imádság a tanév megnyitásakor. 1914. 657–658.
A háború és az értékek harca. 1914. 753–761.
Szent várakozás. 1914. 817–820.
Én élek, ti is élni fogtok. 1915. 235–239.
Az enyedi diákgyűlés. 1915. 369–371.
Petri Elek. 1915. 573–575.
A Kálvin-Szövetség kurzusa. 1916. 49–51.
Az erdélyi vallásos nevelők értekezlete. 1916. 162–166.
Kenessey Béla. 1918. 25–28.
A megerősített szív. 1918. 37–38.
Püspökválasztás. 1918. 61–62.
Nagy Károly. 1918. 87–89.
A tegnapi ember. 1918. 105–107.
Meghívó. 1918. 153.
Sötétségben világoskodó lámpás. 1918. 173–179.
A fogarasi példa. 1918. 341–342.
Gróf Tisza István. 1918. 409–410.
Újévkor. 1919. 1–2.
Kilátásaink. 1919. 10–12.
Christus Triumphator. 1919. 49–50.
A megbánás. 1919. 60–62, 66–68.
A kiválasztottság jegyei. 1919. 105–107.
A nép. 1919. 121–122.
Lelkeket keresünk! 1919. 145–146.
Benedek Károly. 1919. 161–162.
Egyháztársadalmi mozgalmak. 1919. 162.
Tudnivalók a diakonissza-ügyről. 1919. 178–180.
Az ifjúsági egyesületekről. 1919. 193–194.
Tisza. 1919. 265.
A terméketlen fügefafa. 1919. 273–274.
Az igazi gazdagság. 1920. 25–28.
Engedelmesség. 1920. 33–35.
Szabó Jenő. 1920. 36–37.
Rittelmeyer: Falusi prédikációk (Fordítás). 1920. 57–59.
Istent megtalálni. 1920. 73–74.
Dr. Révész Imre. 1920. 75.
Papi fizetés. 1920. 113–114.
Mire tanítanak a gyermekek? 1920. 138–139, 155–156.
Munka és csend. 1920. 161–163.
Lélekből cselekedni. 1921. 35–36.

Zsendülés. 1921. 51–52.
Rittelmeyer: Elfelejteti és elmulasztani (Fordítás). 1921. 67–69.
Nikodémus. 1921. 83–84.
Közgyűlés előtt. 1921. 107.
Értesítés. 1921. 109–110.
A szeretet symphoniája. 1921. 179–182.
A pap nélkülözhetetlensége. 1923. 66–67.
Az erdélyi szellem. 1925. 161–163.
Beszámoló a stockholmi világkonferenciáról. 1925. 728–730.
Az erdélyi lélek. 1925. 817–822, 835–838.
Dekadencia és megújulás művelődésünkben. 1926. 601–603.
Egyház és belmisszió. 1928. 745–746.
Isten hozott! 1940. 422–423.
Történelmi események és kilátások. 1941. 517–520.
Sötétségből világosságra. 1941. 371–374.
„Ma egy éve.” 1941. 416–418.
A jószág sodrában. 1944. 103–106.

Ravasz Lászlóról megjelent közlemények a Református Szemlében

[Nn] Ravasz László, Ez ama Jézus. (ism.). 1911. 103, 120, 172.
Makkai Sándor: Ravasz László [püspökké választása]. 1921. 115.
Makkai Sándor: Ravasz László, Gondolatok (ism.). 1922. 71.
Makkai Sándor: Ravasz László, Orgonazúgás (ism.). 1923. 31.
Kovács Károly: Ravasz László, Az emberélet útjának felén (ism.). 1928. 643.
Tavaszy Sándor: Ravasz László, Hit és engedelmesség (ism.). 1937. 17.
László Dezső: Ravasz László, És lőn világosság (ism.). 1942. 8.

Az Út (1915–1944)

Mit csinálsz itt, Illés? 1Kir 19,13–16. 1915. 1. évf. 1. sz. / 1–2.
A bibliamagyarazatról. 1915. 1. évf. 1. sz. / 3–11.
Magunkról (Vezércikk és szerkesztői üzenet helyett). 1915. 1. évf. 1. sz. / 36–37.
Keresztyén lelkipásztor. Gyakorlati belmissziói folyóirat, szerk. Nyári P. 1915. 1. évf. 1. sz. / 43–44.
Ébredő tüzek. 2Tim 1,3–6. 1915. 1. évf. 2. sz. / 49–50.
A bibliamagyarazatról. 1915. 1. évf. 2. sz. / 51–52.
Újszövetség. Jer 31,31–34. 1915. 1. évf. 2. sz. / 56–58.
A titok. 1Tim 3,16. 1915. 1. évf. 3. sz. / 89–90.
Csodalátás – csodavárás. 1Jn 3,1–3 (Karácsonyi. Vázlat). 1915. 1. évf. 3. sz. / 91–94.
Újévi. Mi Atyánk, ki vagy a mennyekben! Mt 6,9–10. 1915. 1. évf. 3. sz. / 94–96.
Karácsonyfagyújtás. Temetési beszéd. Zsolt 18,29. 1915. 1. évf. 3. sz. / 96–99.
Bethlehemes játékok? 1915. 1. évf. 3. sz. / 111.
Néptheologia? Bibliai történetek. Apróságok. 1915. 1. évf. 3. sz. / 118–119.
A mi istentiszteletünk. Alapelvek. A homiletikai istentisztelet. 1916. 2. évf. 1. sz. / 4–10.
Legyen világosság (Bűnbánati). 2Kor 4,6. 1916. 2. évf. 2–3. sz. / 41–43.

- Minden beteljesedett! Br. Bánffy Ernő felett, Józsa 23,14. 1916. 2. évf. 2–3. sz. / 44–45.
- Az erdélyi vallásos nevelők értekezlete. 1916. 2. évf. 2–3. sz. / 69–72.
- Hétköznapi istentiszteletek rendje. 1916. 2. évf. 2–3. sz. / 75–76.
- A mi istentiszteletünk. Sákramentumos istentiszteletek. Az úri szent vacsora kiszolgáltatása. 1916. 2. évf. 4. sz. / 89–97.
- Hogyan tanítsunk vallást? Az élet értéke. Gyakorlati tanítás a VI. parancsolat alapján. 1916. 2. évf. 4. sz. / 102–107.
- Kain az oltár mellett. 1Móz 4,4–5. 1916. 2. évf. 5. sz. / 117–118.
- Bízzatok! Jn 16,33. 1916. 2. évf. 7–8. sz. / 184–186.
- A mi istentiszteletünk. Symbolikus istentiszteletek. A konfirmáció. 1916. 2. évf. 7–8. sz. / 187–195.
- Magunkról. 1916. 2. évf. 7–8. sz. / 211–212.
- A magyarázatos Biblia. 1916. 2. évf. 7–8. sz. / 212–215.
- Egy tábori pap prédikációjából. 1916. 2. évf. 7–8. sz. / 226–229.
- Lelki gazdagság. Mt 13,12. 1916. 2. évf. 9–10. sz. / 233–234.
- A mi istentiszteletünk. Symbolikus istentiszteletek. Házasságkötés megáldása. 1916. 2. évf. 9–10. sz. / 243–249.
- Belső élet. Ef 3,14–18. Dr. Sz. B. és H. E. esküvőjére. 1916. 2. évf. 9–10. sz. / 250–252.
- Kicsoda Jézus? (Karácsonyi). Jel 22,16b. 1916. 2. évf. 9–10. sz. / 259–261.
- Imre Lajos, Makkai Sándor, Révész Imre, Vásárhelyi József: Jézus Krisztus jó vitéze. Baráti útmutató a református lelképásztori pálya előkészületeihez. Kvár, 1916. 2. évf. 9–10. sz. / 293–294.
- Köszöntés. 1Tim 1,1–2. 1917. 3. évf. 1–2. sz. / 1–2.
- A mi istentiszteletünk. Symbolikus istentiszteletek. Temetés. 1917. 3. évf. 1–2. sz. / 3–11.
- A belső ember. 2Kor 4,16. Dr. V. Gy. egyetemi professzor felett. 1917. 3. évf. 1–2. sz. / 12–13.
- Láttuk az ő dicsőségét. Jn 1,14. 1917. 3. évf. 1–2. sz. / 15–18.
- Jöjjetek én hozzám. Mt 11,28. Harctérről hazahozott két testvér teteme fölött. 1917. 3. évf. 1–2. sz. / 19–20.
- Lencz Géza: Az úrvacsora kérdése. A ref. konventi vita megvilágítására. 1917. 3. évf. 1–2. sz. / 47–50.
- A könny és az ostor. Lk 19,37–46. 1917. 3. évf. 3. sz. / 57–58.
- A múlt ereje. Zsid 13,7. 1917. 3. évf. 7–8. sz. / 173–174.
- Isten nevelő munkája. 1Kor 3,9–15. Ünnepi beszéd a reformáció 400-ik évfordulójára, városi gyülekezetben. 1917. 3. évf. 7–8. sz. / 175–183.
- Az Út könyvtárának II. kötete. 1917. 3. évf. 9–10. sz. / 292.
- Kecskeméthy István: Elmélkedések a keresztyén élet főkérdéseiről. Kvár, 1917. 1918. 4. évf. 1–2–3. sz. / 54.
- Pünkösti ajándékok. 1917. 3. évf. 4–5. sz. / 91–93.
- Az Út. Alapige: Jn 14,6. 1917. 3. évf. 4–5. sz. / 94–98.
- S. Szabó József: Debreczeni Lelkészi Tár. Gyakorlati papi lexikon. 12. köt., Debrecen 1917. 3. évf. 4–5. sz. / 138–139.
- Az Út előfizetési árának felemelése. 1917. 3. évf. 6. sz. / 164.
- Makkai Sándor tanársága. 1917. 3. évf. 6. sz. / 165.
- A keresztyén bizonyosság. 1Kor 2,9–10a. 1918. 4. évf. 1–2–3. sz. / 4–10.
- Az eleve elrendelés. Ef 1,3–14. 1918. 4. évf. 4–5. sz. / 72–80.

- Ő előbb szeretett minket... 1Jn 4,19. Gr. T. C. konfirmációjára 1918. 4. évf. 7–8. sz. / 127–128.
- Az Úr közelében. Fil 4,4–7. H. I. és Sz. M. esküvőjére. 1918. 4. évf. 7–8. sz. / 129–131.
- Élég... 2Kor 12,9. Br. Apor Istvánné felett. 1918. 4. évf. 7–8. sz. / 131–132.
- Ahol a föld összeér az éggel. Djelal Chefquet Álmos felett. 1918. 4. évf. 7–8. sz. / 132–133.
- Hogyan állunk? 1918. 4. évf. 9–10. sz. / 179–185.
- Közel az Úr. Fil 4,4–7. 1918. 4. évf. 9–10. sz. / 191–196.
- Idő előtt ne ítéljetek. 1Kor 4,5. Özv. Lázár Istvánné felett. 1918. 4. évf. 9–10. sz. / 203–204.
- Mindig az és mindig új. Váczy István felett. 1918. 4. évf. 9–10. sz. / 204–205.
- Átutalások. 1Jn 3,2. Br. Wesselényi Béláné felett. 1918. 4. évf. 9–10. sz. / 206–207.
- Halk, tiszta szó. 1Kor 19,9–18. 1941. 23. évf. 12. sz. / 309.

Kálvinista Világ (1927–1933) és Kiáltó Szó (1934–1944)

- Ne a láthatókra, hanem a láthatatlanokra nézzünk. [Temetési beszéd gróf Degenfeld József fölött] 1927. 107–112.
- Pál Athénben. [Az ismerés, a vallás, a hit kérdései.] 1928. 113–123.
- Péld 14,13. Könny és mosoly. 1930. 25–26.
- Tisza István és a magyar tragédia. 1932. 53–57.
- 1Móz 3,8–9. Hol vagy Ádám? 1932. 63–64.
- Ravasz László válasza köszöntésére. 1932. 85–86.
- A zsidókérdés. [Részlet felsőházi beszédéből.] 1938. 84–87.
- Ének a partról. [Erdély üdvözlése.] 1940. 101–102.
- Március 15-i beszéd a munka becsületéről. 1941. 48–4. sz., borítólap.
- Időszerű magyar református kérdések. [Elnöki megnyitó beszéd az ORLE közgyűlésén.] 1942. 122–124.
- A magyar református egyház lelki egysége. 1943. 1–2.
- A közösség alapvető formái. 1944. 37–41.

Ravasz Lászlóról megjelent közlemények a Kálvinista Világban és a Kiáltó Szóban

- Ravasz László erdélyi látogatása. 1929. 19.
- G. L. [Gönczy Lajos]: Ravasz László, A pap literator. Emlékezés Szász Károlyról. 1929. 84.
- Ravasz László amerikai útja. 1929. 131.
- Amerikai magyarokról számol be Ravasz László. 1929. 188.
- A magyar állam Ravasz Lászlót Corvin-lánccal, néhai Szabolcska Mihályt Corvin-koszorúval tüntette ki. 1930. 22. sz., borítólap.
- Ravasz László beszéde a felsőházban az oroszországi vallásüldözésekről. 1930. 165–166.
- A Református Diákmozgalom c. lap interjút közöl Ravasz Lászlóval. 1931. 5. sz., borítólap.
- Néhány gondolat Ravasz Lászlónak Prohászka Ottokárról elmondott emlékbeszédéből. 1931. 33–34.

- T. S. [Tavaszy Sándor]: Ravasz László Prohászkaról. 1931. 38.
 Ravasz László és a szociális program. 1931. 108.
 Elkészült Magyarország első krematóriuma. [Ravasz László nyilatkozik.] 1932. 36.
 T. S. [Tavaszy Sándor]: Ravasz László ötvenéves. 1932. 79, 85–86.
 Ravasz László székfoglaló beszédet tartott a Magyar Kálvin Szövetség gyűlésén. 1932. 114–115.
 Ravasz László, Alfa és Ómega és Füstölgő gyertyabél. 1933. 3. sz., borítólap.
 Ravasz László előadása Budapesten a zsidókérdésről. 1934. 6. sz., borítólap.
 „Magyar Kálvinizmus.” Új lap Magyarországon Ravasz László szerkesztésében. 1934. 59.
 Dr. Ravasz László Svájcban. 1936. 46–47.
 A debreceni Tisza István Tudományos Társaság Ravasz Lászlót tiszteletbeli taggá választotta. 1937. 5. sz., borítólap.
 A magyarországi Református Egyetemes Konvent lelkészi elnökévé Ravasz Lászlót, világi elnökévé Balogh Jenőt választotta. 1937. 5. sz., borítólap.
 Ravasz László prédikációjában István királyról beszélt. 1937. 9. sz., borítólap.
 A Magyarországi Országos Református Lelkészegyesület Ravasz Lászlót választotta meg elnökéül. 1937. 15–16.
 1937. szeptember 28-án a skóciai St. Andrews egyeteme Ravasz Lászlót tiszteletbeli doktorttá avatta. 1937. 84.
 Ravasz László a falumunkáról tartott beszédet a budapesti Theologiai Akadémián. 1937. 88.
 A magyarországi iskolákban helyes magyarságszemléletet kell kialakítani. [Ravasz László beszéde.] 1937. 139.
 Ravasz László, Népöngyilkosság c. cikkéről. [Egyke.] 1938. 64.
 A nő megváltozott helyzetéről tartott előadást Ravasz László Budapesten. 1939. 135.
 MÉ.: Ravasz László rádióelőadása a nagy döntés első évfordulójáról. 1941. 9. sz., borítólap.
 László Dezső: Ravasz László, Isten rostájában. 1941. 73–75.
 MÉ.: Makkai Sándor a húsz éve püspök Ravasz Lászlóról. 1941. 107.
 László Dezső: Ravasz László, Korbán. 1943. 109–110.
 Megjelenik Ravasz László theologiai önéletrajza. [Magamról.] 1944. 64.

Erdélyi Protestáns Lap (1903–1907)

- Október hatodikán. 1903. 538–539.
 Vallás és művészet. 1904. 259–261, 268–269.
 Vallásos nevelés. 1905. 91–92.
 Schopenhauer személye. 1906. 395–396, 401–402, 410–411, 417–419, 424–426.
 A gyakorlati teológia főbb irányai. 1907. 99–100, 109, 116–118, 125–126, 130–131, 139–140, 149.

Ravasz Lászlóról megjelent közlemény az Erdélyi Protestáns Lapban

- Nagy Károly: Ravasz László, *Bevezetés a gyakorlati theológiába*. 1907. 166–167.

Protestáns Szemle (1889–1944)

- Bartók György mint theologus. 1908. 567–579, 645–658.
Beköszöntő [Ravasz átveszi a PSz szerkesztését]. 1914. 1–7.
Kezdet és előítélet. 1914. 8–10.
Antal Gábor [búcsúbeszéd]. 1914. 65–67.
Kicsoda az ember? 1914. 68–71.
Az élet szépsége. 1914. 137–140.
Diadalmas élet. 1914. 201–205.
A pecsétek feltörése. 1914. 389–392.
Szeresd ellenségedet. 1914. 457–460.
Kiábrándulás. 1915. 1–5.
Megjegyzések a vallás lélektanához. 1915. 6–30.
Vándorkövek. 1915. 161–103.
A halál életformáló ereje. 1915. 257–263.
Hiszem az örök életet. 1915. 467–472.
Visszatekintés. 1915. 530–533.
Négy arc. (A reformáció emlékére.) 1915. 567–571.
Jelek és magyarázatok. Magunkról. 1915. 697–698.
A fájdalom misztériuma. 1916. 1–6.
A csoda. 1916. 97–99.
A törvény és a hit. 1916. 193–196.
Kétféle látás. 1916. 273–279.
I. Ferencz József. (Emlékbeszéd halálára.) 1916. 517–519.
Ne aggodalmaskodjatok! 1916. 520–523.
Az örök forradalom. 1917. 145–151.
Az emlékezet. 1917. 225–230.
Hitbizonyosság és reformáció. 1917. 514–516.
Az örök film. (ism. Berde Mária, *Müncheneri regény* c. könyvét). 1918. 89–90.
Tisza István. (Megemlékezés haláláról.) 1918. 239.
A Zoványi-ügyhöz. 1918. 291–297.
Makkai Sándor, A halál misztériuma (ism.). 1918. 335–336.
Schullerus, A., Die Bergrede in Predigt und Unterricht (ism.). 1918. 337–338.